

УДК 910.4(091)

Холковська Т.Ю.

Аналіз опублікованої літератури, в якій висвітлюються здобутки польських вчених, що вивчали територію Поділля

Постановка проблеми. Будь-яка галузь науки починається там і тоді, коли її теоретичні узагальнення, концептуальні положення спираються на достовірні джерела. Це стосується і краєзнавства як наукової системи знань про окремий край (частину країни). Але треба зазначити, що вивчення краю відбувається переважно місцевим населенням, яке пізнає природу, населення, господарство, історію і культуру рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною і практичною метою.

Активізація краєзнавчого руху з встановленням незалежності України була зумовлена підвищенням цікавості до рідної землі, збільшенням кількості дослідників, які, відповідно, охоплювали великий спектр проблем у вивченні країв. Таким чином, ми можемо говорити і про збільшення кількості дослідників, які цікавились здобутками зарубіжних вчених у дослідженнях Поділля, зокрема й польських вчених. З цього погляду *актуальним* є розгляд опублікованої літератури, в якій використовуються дані географічних досліджень польських вчених.

Аналіз літературних джерел. Стаття присвячена аналізу літературних джерел, пов'язаних зі здобутками польських вчених по вивченню території Поділля.

Результати дослідження. Аналізуючи опубліковану літературу можна зазначити, що більшість дослідників працювали і працюють у теперішній час, але і на початку ХХ століття були вчені, що описуючи у своїх працях Поділля, спиралися на більш ранні дані з праць польських вчених.

Тож розглянемо найбільш ранні посилання на праці польських вчених. З цієї позиції цікавими будуть праця В.К. Гульдмана «Подольская губернія. пыть географическо-статистическаго описанія», що була видана у 1889 р [10]. Посилаючись на Гвагніна А. «Zbiór dziejów polskich» Гульдман описує орографію Подільської губернії, вказуючи розташування та характерні особливості гір Медоборів, Авратинської височини. Є і відомості від В. Марчинського про наявність слідів давніх вулканів на крайній півночі Кам'янецького повіту [10, 8-9]. У Гвагніна ж Гульдман бере опис деяких річок, наприклад, Дністр, де вказується походження його назви. Посилаючись на Й. Ролле Гульдман описує довжину Дністру, характер його течії, місцевості, де він протікає. У Марчинського запозичені дані про інші річки: Смотрич, Тарнаву, Рудну, Жван, Караєць тощо [10, 23-26]. Для кожної з цих річок є окрема невеличка характеристика з особливостями кожної з них. Також, спираючись на Марчинського, автор вказує, що озер в Подільській губернії дуже мало, вони невеликі, дуже часто пересихають влітку. Цікавими є геологічні дані, зібрані Бессером і Яковицьким. Цитуючи Бессера Гульдман вказує, на наявність двох формацій на Поділлі – гранітної і вапнякової, вказує їх межі. Спираючись же на Яковицького автор описує порядок нашарувань у різноманітних формаціях і місцезнаходження цих формацій. За свідченням Гульдмана пошуком корисних копалин на Поділлі займався А. Шнейдер (за дорученням графа Красинського). У

праці вченого є характеристика досліджень Шнейдера, що стосувалися корисних копалин біля Дунаївців, на р. Тарнаві. Автор описує чудову геологічну карту площі між річками Студеницею, Дністром і Ушицею, складену Шнейдером. Крім цього є коротенький опис мінеральних джерел на Поділлі, зроблений за В. Марчинським [10, 46-48].

Цікавим з погляду використань напрацювань польських вчених є і робота М. Грушевського «Барське старовство: Історичні нариси (XV-XVIII ст.)» [4]. У ній Грушевський опирається на дані праць польських вчених, що були випущені раніше, іноді цитує, але загалом відноситься досить критично. Це просліджується з перших сторінок, де автор наводить варіанти опису Поділля: «Известны восторженные рассказы старых писателей о необыкновенных естественных богатствах Подолья, о хлебах, которые при самой плохой обработке возвращают посев в несколько сот раз; о необыкновенных пастбищах, в траве которых не видно бывало скота; об удивительном обилие диких пчел, гнездившихся в дуплах и даже в ямах; о множестве скота и дичи; в их устах этот край превращался в настоящую сказочную страну с медовыми и молочными реками...» [4, 4]. Тут автор дає опис Поділля як, наприклад, у А. Пшездзецького. І далі одразу ж свій критичний висновок «Для населения более или менее густо заселенной Волыни и Галицкой Руси Подолье являлось непочатым углом, манившим своим привольем» [4, 4].

Є у праці М. Грушевського посилання на Сарницького, який описує процеси заселення Поділля, його спустіння, «Чорний шлях» - або татарський шлях, Кучманський і Волоський шляхи, якими татари уводили бранців [4, 5]. При описі замків, їх належності комусь, переході володінь до польської корони М. Грушевський користується працями таких польських вчених як О. Яблоновський, Й. Ролле, М. Длугош, М. Стрийковський.

Посилання на праці польських вчених зустрічається і у працях знаного поділлєзнавця Е. Сіцінського «Историческая местности Подольи и их достопримечательности» [6] та «Нариси з історії Поділля» [13]. Але посилання на твори інших вчених у цього дослідника зустрічаються рідко і в основному опис іде від першої особи, а усі відомості від інших авторів критично розглянуті.

З настанням незалежності України багато поділлєзнавців взялося за активні дослідження краю, що відбилося у збільшенні кількості праць. З таких праць цікавими є ті, що стосуються бібліографічних даних щодо польських вчених і праці, що опираються чи характеризують здобутки польських вчених.

Серед праць, в яких висвітлюються бібліографічні дані про польських вчених є «Краєзнавці Вінниччини» Гальчака С.Д. [3] і «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.» Баженова Л.В [1] та масштабна праця В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» [8]. В усіх працях ми зустрічаємо цікаві відомості ж життя польських вчених, місце їх народження, основні віхи життя, здобутки та список опублікованих творів. Так, у даних бібліографіях є довідки про Бялковського, Виржиківського, Гіжицького, Дзедушицького, Крашевського, Ломницького, Марчинського, Крашевського, Ломницького, Пшездзецького, Ролле тощо.

Серед праць, які використовують дані польських вчених та частково описують їх здобутки є особливо цікавою праця Крикуна М.Г. «Брацлавське воєводство у XVI-XVII століттях» [9]. Для вказання кордону Брацлавського воєводства М.Г. Крикун користується даними А. Яблоновського, який визначив

східні, північні і західні кордони Брацлавського воєводства на кінець XVI – початок XVII ст. [9, 12]. Кожен кордон вказується з усіма землями, якими він проходив, враховуються акти розмежування, королівські дарчі грамоти. Посилаючись на Яблоновського автор також визначає і повітовий поділ Брацлавського воєводства, знову таки з кордонами усіх повітів [9, 22].

Є у праці М.Г. Крикуна і посилання на рукописні джерела, матеріали про діяльність гродських і земського судів, що були зібрані і зведені К. Свідзінським. Архів в основному стосується документів кількох шляхетських родів Правобережної України, головним чином роду Пісочинських [9, 60].

Крім цього автор торкається кількості і структури поселень Брацлавського воєводства. Тут використовуються дані коронного трибуналу, які були публіковані А. Яблоновським у «Zródłach dziejowych». Крім цього цікавим для вивчення є список маєтків Яреми Вишневецького складений Руліковським та список маєтків Станіслава Конєцпольського.

Цікавою з погляду історичної картографії є дослідження Я.Р. Дашкевича «Східне Поділля на картах XVI ст.», де автор подає дані карт різноманітних дослідників (зокрема й польських) та оцінює їх вірогідність [7]. Так в праці Я. Дашкевича зустрічаються посилання на А. Пограбку (опис Кодимії), М. Гродецького (розташування смуги лісів та фантастичного Амадоцького озера) [7, 14]. Автор зазначає, що часто важко позбавитися враження, що більшість картографів розкидали ліси довільно, без джерельних підстав. Карта створена В. Ваповським є цікавою через те, що цей вчений намагався довести віковічну належність південної частини Дністровсько-Дніпровського межиріччя до Польщі [7, 14].

Не дивлячись на те, що карти Поділля є складним для декодування джерелом, вони поряд із описами є основним джерелом знань про Поділля того часу. Рациональні елементи карт заслуговують на виділення і окреме вивчення, тому не можна заперечувати значення діяльності польських картографів Ваповського, Гродецького, Пограбки для з'ясування об'єктивної картографічної картини Східної Європи. Їх діяльність є також свідченням певного рівня тогочасних знань про Поділля [7, 15].

Роль польських вчених у дослідженні Поділля висвітлює Л.В. Баженов у статті «Польське населення Поділля і Південно-Східної Волині в дослідженнях зарубіжних і українських вчених та краєзнавців XIX-XX ст.» [11, 33-36]. Цікавими даними є дослідження С. Бушинського, яке доводить, що Русь завжди була частиною Польщі, яка є прикладом найбільш консервативного ставлення до українського населення в польській історіографії. Більш помірковані та реалістичні погляди мали О. Яблоновський, М. Балінський, Т. Ліпінський, Ю. Фальковський. Цікаві досліди, факти і спостереження, які не втратили свого значення і на теперішній час містяться у працях вчених і краєзнавців К. Пуласького, Я. Гіжицького, Й. Ролле, О. Пшездзецького, Л. Бялковського, О. Кольберга тощо. До більш пізніх досліджень поляків на Поділлі відносяться праці В. Серчика, З. Лукавського, що стосуються магнатського господарства та статистики польського населення у Подільському воєводстві.

У статті ««Словник географічни Крулевства Польського та інших країв слов'янських» як краєзнавче джерело дослідження Поділля» Ю.М. Костриця характеризує здобутки польських дослідників Б. Хлебовського та В. Валевського, що входили до редакційної комісії цього Словника [11, 42-43]. Зрозуміло, що територія Поділля зайняла визначне місце на сторінках цієї великої краєзнавчої

енциклопедії. «Словник» містив відомості з фізичної, економічної та історичної географії, топоніміки, демографії, історії, а також широко висвітлював тогочасні національні, мовні, станово-юридичні та економічні стосунки.

Стаття С.Е. Баженової присвячена діяльності та здобуткам Й. Ролле [11, 50-53]. Головною його працею стала «Замки подільські на молдавському пограниччі». У тритомнику було описано Кам'янець-Подільський, Жванець, Окопи, Брага, Устя, Панівці, Чернокозинці, Бар, Могилів-Подільський і Шаргород. Ця монографія є значимою великою кількістю фактів, описом подій, місцевостей тощо. Але дані для вивчення знаходимо не лише у «Замках подільських на молдавському пограниччі», але і у «Історичних оповідях», у дослідженнях книговидавчої справи на Поділлі та у медичних дослідженнях.

О.М. Кошель досліджує діяльність В. Марчинського у статті «Вавжинець Марчинський – один з перших дослідників Поділля в XIX столітті» [11, 548-550]. Головним творчим досягненням В. Марчинського, яке визначило його як вченого і провідного краєзнавця, стала монографія «Статистичний, топографічний, історичний опис Подільської губернії». Це масштабне видання відповідало потребі того часу, використовувалось як службовий довідник для губернського начальства і установ, для потреб пересічного читача тощо. У першому томі автор виклав загальні дані про природу, населення, статистику краю, у другому та третьому подав історико-географічні довідки про всі міста, містечка і села. Не дивлячись на певні помилки у праці В. Марчинського, його здобутки не можна відкидати, адже вони є важливим джерелом фактів та інформації про Подільський край.

Окремі згадки, описи, посилання на польських вчених є також у працях таких дослідників, як Б. Ельгорт (опис Кременця, згадки про Ю. Словацького, Ю. Коженювського) [5], В. Прокопчука (характеристика діяльності Й. Ролле) [12], Л. Бойцун (використання творів А. Шнейдера, В. Сатке, Ч. Бліхарського, А. Чоловського, Т. Кунзека у книзі про Тернопіль) [2].

Отже, можна зазначити, що здобутки польських вчених є досить використовуваними у працях різноманітних дослідників: істориків, географів, етнографів, культурологів тощо. Але висвітлення ролі польських вчених у дослідженні Поділля є неповним і незакінченим, тому їх праці потребують подальшого вивчення і аналізу.

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – К. – Подільський, 1993. – 480 с.
2. Бойцун Л. С. Тернопіль у плині літ: Історико-краєзнавчі замальовки / Л.С. Бойцун. – Т.: Джура, 2003. – 392 с.
3. Гальчак С.Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія/ С.Д. Гальчак. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 224 с.
4. Грушевський М.С. Барське староство: Історичні нариси (XV-XVIII ст.). – Львів: «МІСІОНЕР», 1996. – 624 с.
5. Ельгорт Б. Кременець. Історико-краєзнавчий нарис. – Львів, «Каменярь», 1977. – 84 с.
6. Историческая местности Подолья и их достопримечательности / Сост. Е. Сюцинский. – К.-Подільський, 1911. – 19 с.
7. Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наук. праць. Ч.5. / Ред. М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2001. – 344 с.
8. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
9. Крикун М.Г. Брацлавське воєводство у XVI – XVII століттях: статті і матеріали. – Львів: Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2008. – 411 с.
10. Подольская губерния. Опыт географического описания / В.К. Гульдман. – К.-Подольський, 1889. – 414 с.
11. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький: Поділля, 1999. – 600 с.
12. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: Історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 203 с.
13. Сіцінський Е. Нариси з історії Поділля: Частина I. Нарис I. – Загальний огляд історії Поділля. Нарис II. – Передісторія Поділля. – Вінниця, 1927 р. – 72 с.